

Molens in Beverwijk door de eeuwen heen

Het windrecht behoorde in vroeger tijden tot de rechten en waren veelal in handen van de adel. Alleen deze hadden het recht van windvang wat wil zeggen dat alleen de heer gerechtigd was een molen te laten bouwen met het recht de wind te 'vangen'. Het recht van de wind werd tegen gunsten en diensten ook wel beleend. Molenaars konden tegen betaling van een jaarlijks bedrag, het zogenaamde windgeld, dit recht pachten. De molenaar kreeg dan een windbrief. Ook voor het laten malen van het graan moest men in vroeger eeuwen betalen. Dit noemde men de belasting op het gemaal. Deze belasting werd ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog ingevoerd en werd pas in 1855 weer afgeschaft.

De bewoners van het gebied in de verre omtrek rond de molen werden door de plaatselijke heerser gedwongen hun graan op zijn molen te laten malen. De molen was daarmee een dwangmolen, ook wel genoemd banmolen. Concurrentie werd hiermee tegengegaan.

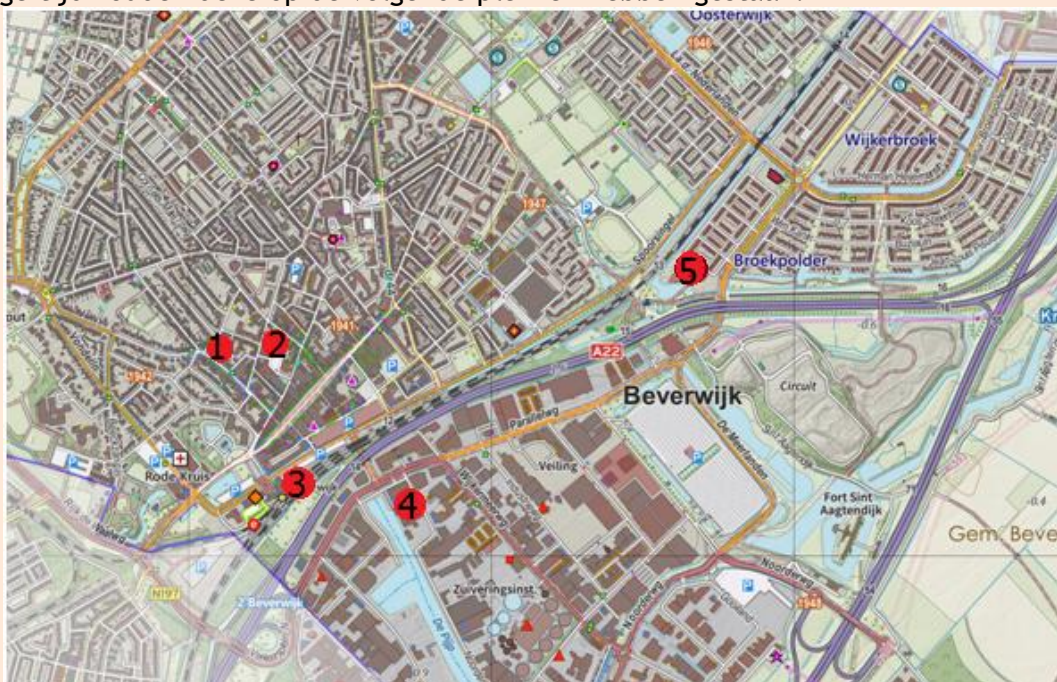
Een belangrijk gevolg van het windrecht was dat het niemand was toegestaan in de buurt van de molen iets te bouwen of op te richten, wat voor windbelemmering zou kunnen zorgen.

Het windrecht schreef voor dat molens herkenbaar moesten zijn en voorzien moesten zijn van een naam. In de Zaanstreek kozen veel molenaars voor de naam van een dier. Door een afbeelding van dit dier op de molen te plaatsen wisten ook analfabeten welke molen bedoeld werd.

Aan het windrecht en het recht van molendwang kwam in 1798 tijdens de Bataafse republiek een einde door de opheffing van de regalia.

5 molens in Beverwijk

Er zijn in Beverwijk in de loop van een paar eeuwen verschillende molens geweest. Op verschillende kaarten van Beverwijk staan in verschillende perioden verschillende molens afgebeeld. In de tegenwoordige tijd zouden deze op de volgende plekken hebben gestaan.

Molen 1 Op de hoek van de Groenelaan/Zeestraat.

Op de kaart van Jacob van Deventer, die hij maakte in opdracht van Filips II van Spanje, staat een afbeelding van een molen. De kaart dateert van rond 1560. Op de kaart van nu zou de molen staan op de hoek Groenelaan/Zeestraat

De molen komt niet voor op de kaart van 1650 van Joan Blau (zie hieronder). Waarschijnlijk werd hij vernietigd door de Spanjaarden in 1573. Volgens een beschrijving van Beverwijk door J.A. van der Aa werd Beverwijk geheel verwoest op 12 huizen na.

“in de jaren 1572 en 1575 werd deze plaats door de Spanjaarden bijna geheel verwoest, zoo dat slechts twaalf huizen verschoond bleven.”

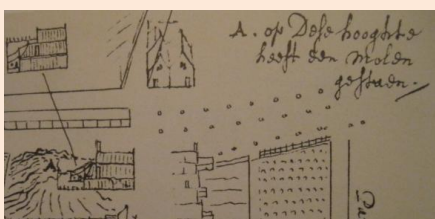
Hoewel de molen vrij klein is op de kaart is toch te zien dat het hier een gaat om een Standerdmolen. Dit is het oudste houten type windmolen in de Lage Landen. Aangezien dit type vrijwel altijd als graan/meelmolen gebruikt werd mogen we wel aannemen dat dit een meelmolen was.

Molen 2 Op de hoek van de Kloosterstraat/Baanstraat Deze molen staat ook op de kaart van van Deventer. Dit zou een voorloper kunnen zijn van de molen die op een vogelvluchtkaart van de hand van Joan Blauue uit de 17e eeuw staat. Alleen staat deze molen niet op de hoek Kloosterstraat/Baanstraat maar aan de andere kant van de Baanstraat tussen de Romerkerkweg en de Strick van Linschotenstraat. Dit zou ook nog de molen (of de opvolger) kunnen zijn die door Sijmon van Adrichem aan het klooster Regulieren werd verkocht in 1430. Voorlopig gaan we ervan uit dat het hier gaat om 1 molen waarbij de opvolger ± 250 meter is verplaatst. Op de kaart van blaue staat helaas geen jaaraanduiding maar aangezien Blauue stierf in 1673 en hij in 1649 twee werken publiceerde en wel het Novum ac Magnum

Theatrum Urbium Belgica met plattegronden van de belangrijkste (vesting)steden en de Nederlandstalige uitgave Tooneel der Steden van 's Konings Nederlanden, met hare Beschrijvingen mogen we aannemen dat de kaart van Beverwijk minimaal van voor 1649 is.

Op de kaart van van Breen uit 1648-1649 komt de molen niet voor maar in zijn schetsboekje staat op de locatie van de molen de aantekening: 'op Deze hoogte heeft een molen gestaan'. Deze molen zou zijn afgebroken in 1630. Dat betekent dat de kaart van Blauue in ieder geval van voor 1630 is. Bij zowel van Deventer als Blauue zien dat het hier ook om een standerdmolen gaat en dus ook weer om een meelmolen.

Molen 3 Aan de Havenstraat

Op de kaart van Blauue zien we nog een tweede molen staan aan het begin van de Breestraat ter hoogte van waar nu het NS-station is. Deze molen komt ook voor op de kaart van van Breen. Dat betekent dat de molen er al stond voor 1630. Het lijkt hier te gaan om een wipmolen maar het is niet uit te sluiten dat het toch een standerdmolen is. De molen heeft een paar opvolgers gehad. Rond 1900 heette deze Korenmolen "de Hoop" ook wel "molen van Smit". De laatste molen werd geplaatst in 1874. In 1894 werd het bovendeele van de molen door brand verwoest. Het onderste deel werd enige tijd als opslagruimte gebruikt. In 1906 vond een gedeeltelijke sloop plaats. Totale sloop en verwijdering in 1919. De eigenaar was ene Gerrit Smit, zijn knecht heette Hein Schuurman. Deze laatste korenmolen was een achtkante bovenkruier/stellingmolen. Het kruien geschiedde aan de buitenzijde. De molen stond eerder aan de Overtoom te Amsterdam en had daar de naam "De vier winden". Rond 1648 tekende van Breen een profiel van Beverwijk vanuit het Wijckmeer gezien. Dankzij het werk van Daniël van Breen weten we vrij exact hoe Beverwijk eruit zag in de 17e eeuw. Niet alleen weten we waar en hoe elke straat liep maar we weten ook precies welke huizen er aan die straat stonden en hoe deze eruit zagen. Van Breen heeft de kaart namelijk gemaakt in een vogelvlucht-

perspectief waarbij hij elk huis en de bijgebouwen nauwkeurig heeft weergegeven. Daarnaast heeft hij nog een aantal detailtekeningen gemaakt in een schetsboekje. Op één daarvan staat de molen ook met de aantekening 'Meel Molen'. Dit is een tekening 'Aan de Zuidt zij van de Wijck' met rechts de weg 'Van Velsen na de Wijck'. Op de tekening is ook aangegeven 'De kerck'.

Deze molen komt ook voor op een overzichtskaart in 'Het Zegepralant Kennemerlant' weliswaar moeilijk te onderscheiden maar wel zichtbaar. Van deze molen zijn meer afbeeldingen bekend en ook nog foto's.

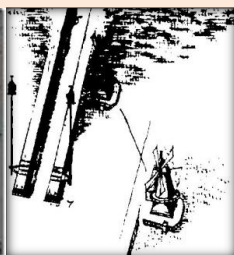

1 Gezicht op Beverwijk vanaf de Wijcker Meer rond 1674. Onderschrift een korte geschiedschrijving van Beverwijk in het Nederlands en Frans. Gravure van Gaspar Bouttats (ca. 1640 - ca. 1695) naar een tekening van Jan Peeters (1624-1678). Uitgegeven in "Thoneel der Steden en Sterckten" uit 1674. 2 Bladzijde 24 uit het boek "Penning-Magazijn voor de jeugd" uit 1838. De tekst handelt over historie en bezienswaardigheden van Beverwijk. 3 De molen rond 1900

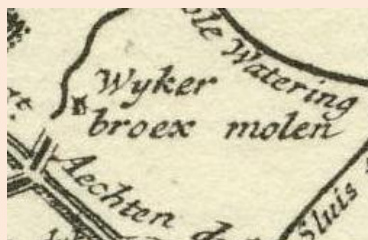

De afbraak van de molen in 1919

Molen 4 aan de Pijp Op de kaart van van Breen staat nog een tweede molen getekend. De tweede staat bij van Breen op de kop van de toenmalige haveningang waar nu de Havenstraat ligt. Ook deze molen staat nog een keer part in het schetsboek. Heel duidelijk is dat het hier een stellingmolen is. Van Breen tekent in het schetsboek aan dat het een oliemolen is. Het bijschrift luidt: 'olij Molen, voor aen op de Pijp ofte Haven'. Deze molen was bedoeld om lijnzaadolie te maken, olie gewonnen uit het zaad van vlas (lijnzaad). De molen is gebouwd in 1649. De toestemming om de molen te bouwen werd verleend op 17 juni 1649.

Molen 5 Aan de Theo Uden Masmanlaan in de Broekpolder

Op een overzichtskaart in 'Het Zegepralant Kennemerlant' staat Beverwijk afgebeeld met toevoeging van aantekeningen. Hierop staat de vermelding Wijker broex molen met daarnaast een afbeelding van de molen. Deze molen is de eerste molen op deze plek en zou nu gestaan hebben aan de Theo Uden Masmanlaan in de Broekpolder

Het Zegepralant Kennemerlant, vertoont in 100 gezichten van deszelfs lustplaatsen, adellijke huizen, dorps- en stedegebouwen, beginnende met Kastrikum, vervolgende door 't quartier van Heemskerk, Beverwyk, Velzen, Bloemendael, Haerlem,

Overeen, Zantvoort, de Vogelezang, en eindigende met Berkenrode, Heemstede, Bennebroek en Hillegom. Verderop in het boek bevindt zich ook nog een detailkaart van Beverwijk. Vreemd genoeg staat hier geen enkele molen op. De beschrijvingen in het boek zijn van de hand van Brouerius van Nidek en de prenten zijn van Hendrik de Leth. Het boek is uitgegeven door Andries en Hendrik de Leth in 1730. Het gaat hier om een poldermolen of grondzeiler. Deze molen heeft tot taak om overtollig water uit de polder af te voeren. De molen stond ten noorden van de St. Aagtendijk, ten oosten van hoeve Adrichem en ten oosten van de spoorlijn Beverwijk - Uitgeest, ter plaatse van de huidige Theo Uden Masmanlaan in de Wijkerbroekpolder. De eerste molen is van 1632 en verbrandde in 1738. De volgende molen verbrandde op 5 augustus 1835. De bemaling werd tijdelijk overgenomen door de Uitgeester en Heemskerker Noordbroek. De molen sloeg uit op de Nieuwe Sloot, later de Spoorseingel, die uitliep in de haven van Beverwijk, gelegen aan het Wijkermeer. Van deze molen bestaan ook foto's. De hier afgebeelde, derde molen, is herbouwd in 1837 en werd in 1932 onttakeld en in 1942 gesloopt.

JAMMER! — Van den Wijkermolen die den polder Wijkerbroek bemalt en die staat in de gemeente Wijk aan Duin, zullen binnen eenige weken de wieken worden afgehaald, zoodat weer een van onze mooie molens tot peperbus wordt gedegradeerd.

JAMMER! — Van den Wijkermolen die den polder Wijkerbroek bemalt en die staat in de gemeente Wijk aan Duin, zullen binnen eenige weken de wieken worden afgehaald, zoodat weer een van onze mooie molens tot peperbus wordt gedegradeerd.

Er hebben in Beverwijk dus verschillende types molens gestaan voor drie verschillende doeleinden. Een meelmolen, een oliemolen en een polder/watermolen.

Een korenmolen, graanmolen of meelmolen is een molen waarmee uit graan meel wordt gemalen. Al in de oudheid maalden mensen hun graan; aanvankelijk met twee over elkaar wrijvende stenen, zoals de napjesstenen, later met ronddraaiende handmolens of kweerns, weer later met watermolens of windmolens. Als een graanmolen enkel voor tarwe, rogge of spelt wordt/werd gebruikt, duidt men deze molen respectievelijk aan als tarwemolen, roggemolen of speltmolen.

Oliemolens zijn industriemolens speciaal gebouwd om uit oliehoudende zaden olie te persen. Een windoliemolen kon 100 à 200 ton zaden per jaar verwerken. De olie werd gebruikt voor verlichting en daarnaast toegepast in zeep, verf en lak. Lijnzaad, koolzaad, raapzaad en hennepzaad waren de belangrijkste grondstoffen. De eerste door de wind aangedreven oliemolen in Nederland, De Zee Munnik, werd in 1566 in Harlingen gebouwd. Daarvoor waren er rosmolens voor het winning van de olie. Ook zijn er handmolens voor het persen van lijnzaad. In Nederland werden oliemolens met name in de Zaanstreek gebruikt voor de fabricage van verf, een samenstelling van lijnolie met diverse pigmentpoeders. In de landelijke gebieden in het oosten en zuiden werd uitsluitend voor lokaal gebruik olie gewonnen uit ter plaatse geteelde gewassen voor bakken en braden van voedsel en als brandstof voor olielampjes. De molenaar op een oliemolen wordt meestal 'olieslager' genoemd

Een poldermolen (ook wel watermolen genoemd, maar die naam geeft verwarring) is een windmolen die water van een lager niveau naar een hoger niveau verzet. Dit type molen komt vooral voor in de poldergebieden van Midden- en West-Nederland. Anders dan de industriemolen zoals een korenmolen, een papiermolen of een zaagmolen waar de bewerking en productie van materialen een verkoopbaar product oplevert, is de poldermolen wellicht het enige type molen waar geen direct gewin voor de molenaar verkregen wordt. De poldermolen is meestal in het bezit van een waterschap, dat de molenaar voor bewezen diensten beloont.

De vroegste tot op heden bekende windgedreven poldermolen werd vermeld in Bourgoyen-Ossemeersen te Gent in 1316 als de "hoesse molen" (Hoosmolen). In het begin van de 15e eeuw werd in de omgeving van Alkmaar voor het eerst in Nederland gebruikgemaakt van poldermolens; de eerste werd in 1407 in gebruik genomen. Het idee bleek in de praktijk succesvol en weldra verschenen er door het land meer exemplaren. In de eeuwen daarna werd de poldermolen een belangrijk instrument bij de beheersing van de Nederlandse waterhuishouding. Tot de komst van de stoomgemalen vanaf de 19e eeuw en de elektrische gemalen in de 20e eeuw waren de poldermolens het belangrijkste hulpmiddel om polders droog te malen.

Standerdmolen

Wipmolen

Stellingmolen

Poldermolen (grondzeiler)

De standerdmolen of standaardmolen is het oudste houten type windmolen in de Lage Landen. De naam is afkomstig van het feit dat de kast van de molen op een standaard of staak, een rechtopstaande, ongeveer 60-80 cm dikke stam zit. De kast rust op de bovenkant van de standaard op een stormpen. Een tweede steunpunt voor de kast om de standaard is de zetel halverwege de standaard. Het midden van de kast zit niet op de standaard, maar meer naar achteren ter compensatie van het gewicht van het wiekenkruis. Hierdoor is de molen afhankelijk van de hoeveelheid in de kast opgeslagen maalgoed min of meer in evenwicht. Uit de standerdmolen is de wipmolen ontstaan. Aan de vorm van het dak, de hoogte van de voet, de vorm van de trap, de lengte/breedte verhouding van de kast en het afdak boven het luiwerk kan men zien in welke streek de molen staat.

De wipmolen (of waterwipmolen) is het oudste type poldermolen in Nederland en ontwikkelde zich begin vijftiende eeuw uit de standerdmolen. Volgens sommige bronnen werden de eerste wipmolens in 1407 in Nederland gebouwd. Dit jaartal markeert het begin van het Nederlandse polderlandschap. De wipmolen is in het begin van de 15e eeuw ontstaan uit de standerdmolen. Zoals de naam al zegt, rust de standerdmolen op een zware houten standaard, waarop deze ook kan kruien (naar de wind draaien). Bij een poldermolen is het niet mogelijk het eigenlijke werktuig met de molen mee te laten kruien en daarom moest er naar een andere oplossing worden gezocht: de standaard, waar de molen op rust, werd als het ware uitgehold en vormde zo een koker. De koker bestaat uit vier, zware stijlen met daartussen vier, dikke planken. Bij kleinere molens bestaat de koker alleen uit acht, dikke planken. Het geheel wordt bij elkaar gehouden met knuppelstroppen en zware smeedijzeren spijkers (hakkelsbouten). Door deze koker kan een spil worden gevoerd die de draaiende beweging vanuit het kruibare bovenhuis kan overbrengen naar het vast opgestelde scheprad dat (of de vijzel die) het water uit de polder in de hoger gelegen boezem overbrengt.

Een stelling, balie, galerij of gaanderij is een constructie rondom een hoge molen om de molen te kunnen bedienen. Een stellingmolen is zo hoog dat de wieken niet, zoals bij een grondzeiler, vanaf de grond kunnen worden gekruid. Daarom is er een stelling nodig. Deze molens moesten bijvoorbeeld in stedelijke gebieden of op plaatsen met bomen zo hoog zijn om nog voldoende wind te kunnen vangen. De stelling rust met schoren en liggers tegen de molen of met staanders op de grond.

Een grondzeiler is een windmolen die vanaf de grond kan worden bediend. Door de gedrongen bouw scheren de draaiende wieken over het erf rondom de molen. De molen wordt door de molenaar vanaf de grond opgezeild. Het materiaal van de molen kan verschillen, zowel achtkante houten molens als ronde stenen molens kunnen als grondzeiler zijn gebouwd. Rondom een grondzeiler is eigenlijk altijd een afrastering nodig, want de draaiende wieken zijn een groot gevaar voor mensen en dieren. Dit type molens werd gebouwd op locaties waar weinig windbelemmering was. De meeste poldermolens zijn grondzeilers - ze staan immers in vlak gebied met weinig bebouwing.